

Nr 73.

Ankom till riksdagens kansli den 8 november 1944 kl. 5 em.

Utlåtande i anledning av fullmäktiges i riksbanken framställning om medel för anskaffande av viss maskinutrustning för Tumba bruk.

I skrivelse till bankoutskottet den 2 november 1944 hava fullmäktige i riksbanken hemställt, att utskottet ville föreslå riksdagen medgiva, att — med godkännande av fullmäktiges beslut om anskaffande av en limningsmaskin med tillhörande ventilationsanordning för Tumba bruk — fullmäktige må för nämnda ändamål samt för anskaffande av en s. k. satineringskalander för bruket taga i anspråk ett belopp av förslagsvis 145 000 kronor.

Till stöd för denna framställning anföra fullmäktige:

»Då för några år sedan en pappersmaskin anskaffades till Tumba bruk och tillverkningen av papper till 5- och 10-kronesedlar överfördes till denna maskin, togs ett viktigt steg mot en modernisering av arbetsprocessen vid bruket. I vissa andra delar av denna process har emellertid en motsvarande rationalisering icke skett. Följden härav har blivit, att brukets kapacitet icke kunnat ökas i den omfattning, som varit önskvärd, då under krigsåren den starkt växande sedelcirkulationen stegrat behovet av sedelpapper, samt att brukets ledning icke heller kunnat uppgöra planer för att öka tillverkningen av annat papper än sedelpapper i anslutning till de möjligheter, som pappersmaskinens kapacitet medgiver.

Otillräckligheten i brukets kapacitet inför det stegrade behovet av sedelpapper framgår därav att ökningen i leveranserna, vilken från 1939 till 1943 uppgått till cirka 30 %, varit möjlig endast genom att ett vid bruket upplagt beredskapslager av färdigt sedelpapper successivt tagits i anspråk. Detta lager, som i augusti 1942 utgjorde 37,76 miljoner sedelenheter, har sålunda praktiskt taget förbrukats och utgjorde i juni 1944 endast 3,60 miljoner sedelenheter. Då det uppenbarligen icke är tillfredsställande, att beredskapslagret av sedelpapper är så starkt begränsat, ha fullmäktige, på förslag av riksbankens industristyrelse, ansett sig böra vidtaga åtgärder för en fortsatt modernisering av tillverkningen vid bruket i anslutning till en plan, som utarbetats av nuvarande direktören vid bruket Eric Wahren. I detta sammanhang har det även ansetts riktigt att göra en översyn av Tumba bruks verksamhet ur andra och något vidsträcktare driftsekonomiska synpunkter än de som direkt sammanhånga med den tillfälliga svårigheten att tillgodose behovet av sedelpapper.

Den avgörande bristen i själva arbetsprocessen vid Tumba består däri att den behandling, som papperet skall undergå sedan det lämnat maski-

nen, alltså sker i stort sett på samma sätt och med samma hjälpmedel som tidigare, innan pappersmaskinen anskaffades. I främsta rummet är det limningsproceduren — limningen och den därpå följande torkningen — som verkar uppbromsande. Limningen sker sålunda för hand, sedan det från pappersmaskinen kommande sedelpapperet nedskurits i ark. De färdiglimmade sedelpappersarken upphängas därefter för torkning i s. k. hängrier. Detta medför en stockning i tillverkningsprocessen efter pappersmaskinen med därav följande ökning av lagret av under arbete varande papper. På skiljerummet, d. v. s. före limningen, finnes sålunda beständigt ett lager, som under 1944 vid vissa tidpunkter överstigit 3 miljoner ark sedelpapper och annat papper. Med dubbla kyplag limmas nu 25 000 à 30 000 ark pr dag, vilket innebär, att limningsanläggningen skulle behöva arbeta över 100 dygn enbart för att nedbringa detta, även ur säkerhetssynpunkt ej önskvärda lager. Då emellertid under tiden även det nytillverkade papperet skall limmas, eller enligt föregående års genomsnitt en kvantitet av cirka 12 000 ark pr dag, vartill kommer en nästan lika stor kvantitet annat papper måste minskningen av skiljerumslagret ske i mycket långsam takt. Någon nämnvärd produktionsstegring är praktiskt taget omöjlig, så länge dessa förhållanden råda. En viss minskning av lagret har överhuvudtaget endast kunnat ske genom att sedan april 1944 en del extra personal, bestående av hustrur till arbetare vid bruket m. fl., varit anställda på skiljerummet.

Det bör emellertid ytterligare anmärkas, att en tillräckligt kraftig produktionsstegring icke kan åstadkommas genom en intensifiering av själva limningsarbetet, exempelvis genom skiftesarbete, emedan kapaciteten ytterst bestämmes icke av den hastighet, med vilken limningen kan utföras, utan av den tid, som torkningen i hängrierna tar i anspråk. Dessa utnyttjas redan nu i full utsträckning dygnet runt, varför någon lösning på denna väg icke kan åstadkommas.

En möjlig åtgärd skulle givetvis vara att frigöra bruket från åtaganden att leverera annat papper än sedelpapper. Ett dylikt steg skulle dock avbryta den utveckling, som inletts genom pappersmaskinens anskaffande, samt avsevärt fördyra sedelpapperet, eftersom detta papper då skulle enbart få bära brukets samtliga omkostnader. Kostnaderna för framställning av sedelpapperet måste anses höga. Med hänsyn härtill kan det icke gärna ifrågasättas, att produktionen av annat papper än sedelpapper skulle inskränkas. En ännu större del av de fasta kostnaderna skulle då komma att falla på sedelpapperet och priset bli än högre. Om sedelomloppet och därmed produktionsvolymen av sedelpapper samtidigt minskas, skulle missförhållandena ur ekonomisk synpunkt än mera accentueras. En rationalisering skulle i detta fall endast kunna genomföras genom att entlediga fast anställd personal med den förlamande inverkan på initiativ och arbetsglädje en sådan åtgärd enligt all erfarenhet har, om den överhuvudtaget är möjlig.

Den för Tumba bruk lyckligaste utvägen ur nuvarande situation synes i stället vara att maskinparken utökas, så att kapaciteten stegras. Fullmäktige ha därför ansett sig böra ansluta sig till ett av direktör Wahren framlagt förslag om att anskaffa *dels* en maskin för papperets limning, *dels* ock en ventilationsanläggning för papperets torkning efter limningen. Genom anskaffningen av dessa maskiner blir det möjligt icke blott att undanröja den stockning i tillverkningsprocessen, som för

närvarande uppkommer, utan även att i betydligt vidgad omfattning mot-taga beställningar å annat papper än sedelpapper. Anskaffningen av dessa maskiner möjliggör, att papperet kan limmas och torkas utan att pappersbanan dessförinnan behöver nedskäras i ark, vilket förutom en ökning av tillverkningskapaciteten medför att behovet av extra personal upphör. Direktör Wahren har vidare föreslagit, att en s. k. satineringskalander inköpes för att glätta det färdiglimmade papperet, innan detta skäres till ark. Brukets nuvarande kalander, som inköptes år 1881, är visserligen fortfarande i bruk och i gott skick, men den är icke konstruerad på sådant sätt att papperet kan glättas utan att först nedskäras i ark, då den bl. a. är för smal för den från pappersmaskinen kommande pappersbanan. Dessa ark måste dessutom, för att kunna glättas i den befintliga kalandern, undergå förpressning i hydrauliska pressar av synnerligen begränsad kapacitet, ett förfaringssätt, som är mycket arbetskrävande och oekonomiskt.

Utöver vad som härovan sagts om fördelen av en dylik utökning av maskinparken må nämnas, att pappersmaskinen efter denna komplettering kan utnyttjas i betydligt större utsträckning än som för närvarande är fallet. Pappersmaskinen köres för närvarande endast med en hastighet av 5 à 7 m/min. av 15 à 20 möjliga samt — i motsats till alla andra maskiner av liknande slag — endast 9 timmar av dygnets 24. Goda förutsättningar finnas att vinna avsättning för den ökade mängd av exempelvis normalpapper, som skulle kunna tillverkas om maskinen bättre utnyttjas.

Den ifrågavarande maskinanskaffningen tillåter därjämte en betydande besparing på brukets lönekonto. Om man utgår ifrån att årstillverkningen på pappersmaskinen utgöres till hälften av sedelpapper och till hälften av normalpapper, skulle de ifrågavarande maskinerna redan med nuvarande tillverkning ersätta 5 manliga och 8 kvinnliga arbetare, tillsammans uppbärande en avlöning av vid pass 47 000 kronor per år. Det är dock fullmäktige angeläget att understryka, att den minskning i behovet av arbetskraft, som skulle bli en följd av maskinernas anskaffande, skulle utnyttjas successivt i mån av avgång ur tjänst och sålunda icke medföra entledigande av fast anställda arbetare.

I samband härmed må nämnas, att fullmäktige på förslag av industri-styrelsen medgivit, att förberedelser å Tumba vidtagas för en utvidgad maskintillverkning av sedelpapper.

Handformningen kommer dock alltså att bibehållas i begränsad omfattning inom sedelpapperstillverkningen samt för vissa slag av annat papper, bl. a. akvarellpapper, för vilket en god marknad synes kunna erhållas, sedan en förbättring och en differentiering av kvaliteterna skett.

Fullmäktige övergå härefter till att redogöra för de åtgärder, som vidtagits för anskaffande av de nya maskinerna. Å limningsmaskinen införskaffades genom direktör Wahrens försorg under sommaren anbud dels från en tysk firma, vilken tidigare levererat sådana anläggningar till Sverige, dels ock från en svensk firma, slutande å resp. 60 000 kronor och 33 500 kronor. Härtill komma kostnaderna för frakt, montage- och byggnadsarbeten, varför ett antagande av den tyska firmans anbud skulle medföra en sammanlagd kostnad av cirka 80 000 kronor och av den svenska firmans en totalkostnad av cirka 51 500 kronor. Å ventilationsanläggningen ha likaledes förelegat anbud från en svensk och en tysk firma. Anbudet slutade å 24 500 respektive 20 800 kronor. Till dessa belopp

kommer därjämte kostnaden för montage- och byggnadsarbeten m. m., varför kostnaden vid antagandet av den svenska firmans anbud beräknas uppgå till 39 000 kronor samt vid antagandet av den tyska firmans till 36 300 kronor. Leveranstiderna skulle — såväl beträffande limningsmaskinen som ventilationsanordningen — utgöra, för de tyska firmorna 10 à 12 månader samt för de svenska 6 à 7 månader, varvid i båda fallen reservationer gjorts för på grund av de rådande politiska förhållandena eventuellt uppkommande hinder.

Med hänsyn till ovissheten om huruvida riksdagen skulle komma att sammanträda innevarande höst och då det syntes angeläget att snarast åstadkomma den ökning i Tumba bruks kapacitet, som är erforderlig för att tillgodose förbrukningen, hava fullmäktige den 9 augusti 1944 ansett sig böra besluta, att en limningsmaskin och en ventilationsanläggning skola anskaffas. I båda fallen hava fullmäktige stannat för de svenska anbuden, vilket bl. a. förestavats av den avsevärt kortare leveranstiden samt önskvärdheten att under nuvarande förhållanden placera beställningar av nu ifrågavarande art inom Sverige.

Vad angår kalandern har först sedermera lämpligt tillfälle erbjudit sig att erhålla en sådan inom landet. Riksbanken har i slutet av september blivit anvisad en begagnad maskin av dylikt slag, som skulle vara lämplig för ändamålet. Priset utgör 15 000 kronor. Vid besiktning av maskinen av såväl brukets ledning — varvid maskinen även provkörts med papper från Tumba bruk — som särskilt tillkallad sakkunnig har denna kalender visat sig lämplig och i tillräckligt gott skick för att tillgodose brukets behov. Priset har därjämte ansetts som synnerligen fördelaktigt. Utöver det angivna priset tillkomma emellertid vissa reparationsarbeten även byggnads- och montagearbeten m. m. för sammanlagt 33 000 kronor, varför kostnaderna i samband med anskaffande av kalandern skulle uppgå till 54 000 kronor. Ehuru fullmäktige ansett, att jämväl denna maskin bör inköpas, har något beslut härom icke fattats, då möjlighet skulle föreligga att — utan alltför stor tidsförlust — underställa frågan riksdagens prövning vid dess förestående höstsession. Definitivt besked från riksbanken beträffande kalandern avvaktas av försäljaren senast den 15 november 1944.

Riksbankens industristyreelse har för sin del hos fullmäktige tillstyrkt anskaffande av de föreslagna maskinerna, vilka skulle betinga en sammanlagd kostnad av $(51\,500 + 39\,000 + 54\,000 =)$ 144 500 kronor eller i runt tal 145 000 kronor.»

Vid fullmäktiges skrivelse var fogat protokollsutdrag, innefattande vissa av fullmäktigen *Björnsson* vid ärendets behandling gjorda särskilda uttalanden. Protokollsutdraget är intaget såsom *Bilaga* till detta utlåtande.

Utskottet. De åtgärder för utökning av den maskinella utrustningen vid Tumba bruk, som fullmäktiges framställning avser, utgöra ett led i en planerad fortsatt rationalisering av tillverkningen av sedelpapper och annat papper vid bruket. Det gäller nu närmast att få till stånd en modernisering av limningsproceduren, som för närvarande sker utan maskinella hjälpmedel. Nuvarande manuella arbetsmetod verkar uppbromsande på tillverkningen och hindrar ett utnyttjande av kapaciteten hos den för några år sedan

inköpta pappersmaskinen. Fullmäktiges framställning går ut på att medel skulle av riksdagen ställas till förfogande för bestridande av kostnaderna för av fullmäktige beslutat inköp av en maskin för limning av papper och en ventilationsanläggning för papperets torkning efter limningen även som för anskaffande av en s. k. satineringskalander för glättning av färdiglimmat papper.

Utskottet har vid granskning av fullmäktiges förslag icke funnit anledning till erinran mot vare sig de av fullmäktige redan beslutade eller nu ifrågasatta maskininköpen, vilka ur driftekonomiska synpunkter synas väl motiverade. Med hänsyn härtill tillstyrker utskottet att fullmäktige bemyndigas att för ifrågavarande ändamål av riksbankens medel taga i anspråk det begärda beloppet av sammanlagt förslagsvis 145 000 kronor.

Utskottet hemställer alltså,

att riksdagen, i anledning av fullmäktiges i riksbanken förevarande framställning, må medgiva — att med godkännande av fullmäktiges beslut om anskaffande av en limningsmaskin med tillhörande ventilationsanordning för Tumba bruk — fullmäktige må för nämnda ändamål samt för anskaffande av en s. k. satineringskalander för bruket av riksbankens medel taga i anspråk ett belopp av förslagsvis 145 000 kronor.

Stockholm den 8 november 1944.

På bankoutskottets vägnar:

HARALD ÅKERBERG.

Vid förestående ärendes slutbehandling inom utskottet hava närvarit
från första kammaren: herrar Åkerberg, Nordenson, Sundvik, Leander, Löfgren,
Sundelin och Elofsson i Vä;

från andra kammaren: herrar Svedman, Paulsen, Mattsson, Andersson i Munka-
ljunghy, Eriksson i Sandby, Ericsson i Kinna och Svensson i Alingsås.

Utdrag av protokoll hos fullmäktige i riksbanken den 2 november 1944.

Närvarande:

vice ordföranden herr	VOUGT
»	ROOTH
»	BJÖRNSSON
»	GRANEBO
»	ANDERSON
»	MYRDAL
»	JOHANSSON
ävensom	MAGNUSSON
»	EKENGREN

§ 3. Anmälades ett föreliggande förslag till skrivelse till bankoutskottet angående den under § 8 i protokollet för den 9 augusti 1944 och under § 7 i protokollet för den 5 oktober samma år omförmälda maskinanskaffningen för Tumba bruk.

Förslaget hade före sammanträdet tillställts fullmäktiges ledamöter.

Herr *Voug*t hemställde att fullmäktige måtte godkänna ifrågavarande förslag.

Herr *Björnsson* anförde:

»Mot fullmäktiges förslag att utöka sedelpappersbrukets maskinpark med en limningsmaskin och en kalender har jag intet att erinra. Emellertid synes mig den motivering som anförts giva anledning till erinran. I detta hänseende vill jag särskilt fästa uppmärksamheten på att den tankegång, som ligger bakom förslaget, är att så mycket som möjligt utnyttja pappersmaskinens kapacitet för att kunna slå ut de betydande fasta kostnaderna på en större produktion och därigenom nedbringa tillverkningskostnaden per produktionsenhet. Detta förutsätter, att bruket skulle söka kommersiell avsättning för sin produktion.

Enligt min mening är detta en uveckling, som icke kan rekommenderas. så framt man icke kan få garantier för en någorlunda jämn avsättning. Under den tid jag kunnat följa brukets verksamhet har en sådan produktion av mindre omfattning alltid ägt rum men den har aldrig givit tillfredsställande resultat vare sig i ekonomiskt avseende eller med hänsyn till personalens rekrytering. Jag vill särskilt erinra om de försök, som gjordes efter förra krigets slut, att genom privata beställningar resp. lagertillverkning bereda sysselsättning åt den personal som vid krigets slut blev övertalig. Av det lagerpapper, som då tillverkades, finnes ännu en del osålt och personalindragningar i ganska betydande omfattning blevo ändock till slut nödvändiga.

Det är möjligt att bruket just nu kan finna avsättning för speciella sorter av papper. Härvid spelar måhända särskilt brukets goda och välsorterade råvarulager en viss roll. Men med hänsyn till de tekniska och organisatoriska förhållandena inom pappersmarknaden tror jag icke, att denna avsättning kan behållas efter en kommande fred.

Vissa delar av fullmäktiges motivering kunna lätt ge anledning till den missuppfattningen, att pappersbrukets kapacitet är för liten för att tillfredsställa det stegrade behovet av sedelpapper. Detta är i själva verket alls icke fallet. Under krigsåren har bruket kunnat tillgodose behovet av sedelpapper mycket väl, trots att det gällt icke blott att ersätta förslitna sedlar utan också att därutöver tillverka nya sedlar till en ungefär lika stor mängd i anledning av sedelomloppets ökning. Detta har varit möjligt utan att öka pappersbrukets personal. Som bevis härför räcker det att konstatera, att bankens inläggande förråd av sedlar vid oktober månads ingång var i det närmaste dubbelt så stort som den under föregående år makulerade sedelmängden och cirka 33 % större än den var ett år tidigare. Om sedelomloppet — som man väl kan antaga — efter ett fredsslut icke kommer att stiga tillnärmelsevis så hastigt som under krigsåren, torde man försiktigtvis böra räkna med en nedgång i sedelpappersförbrukningen av minst 30—50 % av den nuvarande. En forcering av sedelpapperstillverkningen just nu synes därför icke böra ifrågakomma.

Att brukets limningsavdelning blivit för liten är en sak som beror därpå att limningen av sedelpapper, vilken tidigare utförts på sedeltryckeriet, nu överflyttats till pappersbruket. Denna överflyttning har haft till syfte dels att göra sedelpapperet starkare och dels att möjliggöra en ökad precision och jämnhet i sedeltrycket. Den har föregåtts av relativt långvariga undersökningar och kontrollförsök. Därvid har det visat sig, att denna procedur lämpligen kan utföras maskinmässigt, men med hänsyn till krisläge, förestående chefsbyte och relativt god tillgång till tillräckligt kvalificerad personal har man dröjt med anskaffningen.

Att man fått den i skrivelsen omnämnda stora lagerbehållningen av olimmat sedelpapper beror i första hand på att bruket ansett sig kunna låta annan del av tillverkningen behandlas med företräde framför sedelpapper och detta har kunnat ske så mycket hellre som verkställda prov visat, att detta beredskapslager kan omedelbart användas till sedeltryckning om så skulle vara nödvändigt.

Då nu emellertid den övertaliga personal, som man tidigare haft att räkna med, torde försvinna genom pensionering, synes mig tidpunkten vara inne att anskaffa en limningsmaskin. En sådan anskaffning bör emellertid enligt min mening i första hand utnyttjas för att successivt nedbringa personalstyrkan till den numerär, som kan beräknas få full selsättning vid fredstid för tillverkning av sedelpapper och andra slag av papper, för vilka ständig avsättning kan beredas.»

Övriga fullmäktige anslöto sig till herr Vougt's förslag.

Fullmäktige hade sålunda beslutat godkänna det föreliggande skrivelseförslaget.

Skrivelsens lydelse framgår av registraturet.

Denna paragraf förklarades omedelbart justerad.

Ur protokollet:

Jacob Hagströmer.
